

Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri (1860–1907)*, Srednja Europa, Zagreb, 2014., 262 str.

Po prilici u isto vrijeme kada je iz tiska izišao hrvatski prijevod njegove monografije *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, dakle sredinom prošloga desetljeća, poljski povjesničar Antoni Cetnarowicz posvetio se izučavanju procesa oblikovanja moderne hrvatske nacije u Istri. Obilazak dojmljivog broja arhivskih i srodnih institucija u Hrvatskoj i inozemstvu, odnosno sustavno pretraživanje raznorodnog izvornog gradiva, urodio je značajnim rezultatom, u što se zahvaljujući prevoditeljskom trudu Magdalene Najbar-Agičić napokon može uvjeriti i hrvatsko čitateljstvo. Monografija, izvorno objavljena na poljskom jeziku 2010., u hrvatskoj se inačici sadržajno minimalno razlikuje: izostavljen je sažetak na njemačkom jeziku, a koncizni popis hrvatskih i talijanskih naziva za važnija istarska naselja proširen je u korisno “Kazalo mjesta” (str. 253. – 256.).

U opsegom neveliku “Uvodu” (str. 5. – 11.) autor je naznačio dosege povijesne znanosti i važnija historiografska djela na koja se mogao osloniti, kao i važnost pojedinih arhivskih zbirki kojima je proširivao svoje uvide. Što je još važnije, svodeći pitanje nacionalne integracije istarskih Hrvata i Slovenaca na osnovne odrednice, odnosno suprotstavljanje interesima privilegiranih društvenih elita, u kojima valja tražiti nositelje talijanske nacionalne integracije, najčešće i najizrazitije prisutno kroz višedesetljetnu borbu za jezičnu ravnopravnost u javnom životu i obrazovnom sustavu, Cetnarowicz je precizno upozorio na poveznicu kojom je složenu problematiku uspio objediniti u lako prohodnu cjelinu.

Prvo se poglavlje, naslovljeno “Istra u prvoj polovici 19. stoljeća” (str. 13. – 23.), razlikuje od ostatka monografije isključivom utemeljenošću na postojećoj relevantnoj literaturi, pri čemu je uočljivo da je autor, kao i u pitanju izvornoga gradiva, zamjetnu pozornost posvetio upoznavanju s važnijim prinosima triju nacionalnih historiografija (hrvatske, slovenske i talijanske). Skicom društvenih i jezično-etničkih odnosa tijekom prvih desetljeća austrijske vladavine nad čitavim poluotokom naznačene su okolnosti u kojima su se nalazili različiti slojevi istarskoga stanovništva pri suočavanju sa sve prisutnijim procesom modernizacije. Nejednaka pripremljenost na društvene promjene najjasnije se očitovala tijekom 1848. i 1849., dakle u kratkom razdoblju ustavnih sloboda tijekom kojega se, jasnije no do tada, pokazalo u kojoj mjeri istarskim Hrvatima i Slovencima nedostaje vlastiti obrazovani sloj koji bi artikulirao politiku neovisnu o htijenjima Dvora ili pritisku talijanskoga građanstva. Rijetki glasovi pojedinih općinskih predstavništava koji nisu bili u suglasju s u to doba višekratno iznesenom tvrdnjom o Istri kao posvema talijanskoj pokrajini svojom su heterogenošću i raspršenošću prije svega naznačili u kojoj je mjeri zahtjevan zadatak čekao nositelje nacionalne integracije tijekom idućih desetljeća.

Spomenuti nositelji “Nacionalnog pokreta Hrvata i Slovenaca na početku ustavne ere” (str. 25. – 44.) tijekom šezdesetih godina XIX. stoljeća gotovo su isključivo pripadali duhovništvu. Povratak ustavnosti, u pokrajinskom kontekstu najvidljiviji kroz početak djelovanja autonomnoga Zemaljskog sabora markgrofovije Istre, pokazao je da su predvodnici talijanskoga građanstva jedini bili u stanju artikulirati organizirano političko djelovanje: dogovornim sabotiranjem izbora dvaju istarskih predstavnika u Carevinskom vijeću neizravno su, ali dovoljno jasno, pokazali da istarsku budućnost ne promišljaju u austrijskim državnim okvirima. Pritisak austrijskih vlasti doskora je potisnuo njihov utjecaj iz javnoga života u privatnu sferu, ali djelatnost drugoga saziva Pokrajinskoga sabora potvrdila je da

veća lojalnost ne znači i veću popustljivost spram slavenskoga žiteljstva. Pokušaji uvođenja ravnopravnosti u pitanju jezika nailazili su na jednako odlučno odbijanje, a nakon nekoliko godina bezuspješnih nastojanja oko interesa hrvatskoga i slovenskoga stanovništva postalo je očito da će se ravnopravnost u parlamentarnom životu ostvariti jedino u bitno drugačijim društvenim okolnostima. Uz jezično i školsko pitanje, Cetnarowicz je naglasio i važnost novoga općinskog zakona izglasanog početkom šezdesetih godina. Borba za vlast u općinama doskora će se pretvoriti u važno područje političkoga i nacionalnoga sučeljavanja.

Tijekom druge polovine šezdesetih godina na istarske društvene prilike neizbježno su se odrazila zbivanja koja su dugoročno utjecala na posljednjih pola stoljeća postojanja Habsburške Monarhije, čemu je posvećeno poglavlje "Nacionalni pokret u razdoblju rata 1866. i ustavnih promjena u zemlji" (str. 45. – 62.). Predstavnici austrijskih vlasti pažljivo su pratili raspoloženje istarskoga stanovništva u vrijeme sukoba s novonastalom talijanskom državom, a njihova podrobna izvješća poslužila su poljskomu istraživaču za argumentiranje teze o znatno prisutnijoj privrženosti Dvoru među slavenskim negoli talijanskim stanovništvom. Pojedini pak dokumenti pokazuju da je na sjeveroistoku markgrofovije, u vrijeme sklapanja Austro-ugarske nagodbe, barem u pojedinaca bila prisutna želja za priključenjem Ugarskoj, odnosno Hrvatskoj. Takvo je okruženje, oblikovano istarskim društvenim kontekstom, ali pod znatnim utjecajem razvijenoga nacionalnog osjećaja s prostora banske Hrvatske, doživotno obilježilo tadašnje školarce, buduće predvodnike političke mobilizacije istarskih Hrvata: Matka Laginju, Vjekoslava Spinčića i Matka Mandića.

Spomenuti trojac aktivira se, u smislu javnoga djelovanja, već na prijelazu desetljeća, čime započinje razdoblje paralelne djelatnosti dviju preporodnih generacija: starije Dobriline i mlade pravaške. U razmjerno opsežnom poglavlju "Sedamdesete godine 19. stoljeća. Organiziranje narodnog pokreta" (str. 63. – 98.) ocrtane su osnovne odrednice i dometi sve organiziranije djelatnosti. Izdavanjem *Naše sloge* stvoreno je neophodno glasilo čiji će domet i sadržaj tijekom idućih desetljeća zrcaliti narastajuću snagu pokreta: uspješnim održavanjem masovnih okupljanja, poznatijih kao tabori, prema slovenskom je predlošku potaknut interes širih slojeva za uklanjanje postojećih barijera nesmetanom društvenom, političkom i nacionalnom napretku; nadmetanja prilikom izbora pojedinih općinskih glavarstava donijela su prve uspjehe ili barem pouke nakon poraza; izborom Dinka Vitezića za zastupnika u Carevinskom vijeću 1873., hrvatsko i slovensko stanovništvo Istre steklo je zaštitnika vlastitih interesa na državnoj razini.

"Istra osamdesetih godina 19. stoljeća" (str. 99. – 153.) po mnogočemu je ključno razdoblje. Temelji organiziranog preporodnog rada, postavljeni tijekom protekloga desetljeća, osamdesetih su godina došli do punog izražaja. Smjena generacija nije naštetila snazi mobilizatorske djelatnosti jer se oslonac na dosege biskupa Dobrile i njegovih suradnika pokazao znatno važnijim od možebitnih svjetonazorskih divergencija. U klupama Pokrajinskoga sabora osnažen je položaj slavenskih zastupnika, od 1884. organiziranih u Hrvatsko-slovenski klub. Općinski izbori pružili su pak neosporan dokaz o širenju utjecaja na srednju Istru osvajanjem vlasti u važnim i mnogoljudnim općinama Buzet i Pazin. Sve veći interes stanovništva za političku i nacionalnu problematiku do izražaja je ponajprije dolazio u porastu antagonizama na svakodnevnoj razini: arhivski izvori na koje se oslanjao autor – za razliku od prethodnih poglavlja, u kojima je uglavnom dokumentirana djelatnost društvenih elita – od ove cjeline nadalje sve će više podataka pružati upravo o "nacionalizaciji masa". Omasovljavanje preporodnoga pokreta, pokazat će se doskora, donijelo je rezultate koji na početku ustavnoga razdoblja nisu bili zamislivi, ali je neizbježno uputilo i na potrebu za novim proširenjem osnovice na kojoj je počivao organizirani rad.

Uočljivom zastoju u širenju preporodne djelatnosti posvećena je cjelina “Devedesete godine 19. stoljeća. Prolazna kriza u preporodnom pokretu” (str. 153. – 208.). To je desetljeće, kao i poglavlje, doduše zaokruženo dvama zamjetnim uspjesima preporodnoga pokreta: 1891. Hrvati i Slovenci Istre na izborima su izglasali i drugog svojeg predstavnika u bečkom Carevinskom vijeću, a 1899. otvorena je hrvatska gimnazija u Pazinu. Ipak, pred preporodnim pokretom ispriječilo se nekoliko teškoća koje je valjalo prevladati ako se željelo izbjeći da mobilizatorske uspjehe umrtvi nezainteresiranost širih slojeva. U Pokrajinskom saboru i s njim povezanim upravnim tijelima talijanska se većina ustrajno opirala bilo kakvim naznakama podjele utjecaja na autonomne poslove. Snažan poticaj širenju talijanskoga utjecaja među seoskim i prigradskim stanovništvom ostvaren je kroz školsko društvo *Lega Nazionale*, iako je osnutkom *Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru* osiguran učinkovit odgovor. Konačno, baš na prostoru Liburnije, gdje je proces hrvatske nacionalne integracije najranije ojačao, nekoliko je godina rezultate preporodnoga rada ugrožavala djelatnost autonomističkoga “Istrijskoga pokreta”.

Posljednja glava, “Istra početkom 20. stoljeća” (str. 209. – 238.), započinje vrhuncem kriznoga razdoblja, odnosno neuspjehom Hrvatsko-slovenske narodne stranke da zadrži drugog predstavnika u Carevinskom vijeću. Postalo je očito da se očuvanje postignuća iz prethodnih desetljeća može postići jedino jačanjem osnovice na kojoj je počivala politička i nacionalna mobilizacija. U političkom smislu, struktura primjerenija novim okolnostima utemeljena je odvajanjem od tršćanskoga političkog udruženja Edinost, odnosno osnutkom samostalnoga Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902. godine. Spomenuti “Istrijski pokret” uspješno je diskreditiran u očima birača, a mobilizacija stanovništva više se nije ograničavala na periodične predizborne kampanje, nego je utjecaj ojačan osnivanjem brojnih gospodarskih, kulturnih i sportskih društava, odnosno kapilarnim radom na lokalnoj razini, koji će obilježiti razdoblje do izbijanja Prvoga svjetskog rata. Nakon nekoliko godina, uspješnost odabrane taktike dokazana je 1907. na izborima za Carevinsko vijeće, prvima provedenim prema reformiranom izbornom sustavu. Plebiscitarnim opredjeljenjem hrvatskih i slovenskih birača za nositelje preporodnoga pokreta ostvaren je najveći politički uspjeh Hrvatsko-slovenske narodne stranke.

U godinama do izbijanja svjetskoga sukoba i posljedičnoga suspendiranja mirnodopskih političkih aktivnosti preporodni pokret u Istri nastavio je s radom i u najvećoj mjeri zadržao postignute rezultate. Ipak, osnovni cilj, odnosno osvajanje vlasti u Pokrajini i povezano postizanje jednakopravnosti, ponajprije u jezičnom i obrazovnom smislu, nije postignut, a rat i poratne nedaće uvelike su odredili pravac društvenoga oblikovanja hrvatskoga stanovništva u Istri. Poljski istraživač ispravno je procijenio da će, ograničivši se na vrijeme do 1907., čitatelju predočiti zaokruženu sliku jednoga razdoblja. Konciznim i sustavnim izlaganjem, uporabom velikoga broja novih izvora, povezivanjem vlastitih spoznaja s dosadašnjim historiografskim domašajima u smislenu cjelinu, Antoni Cetnarowicz pružio je iznimno vrijedan prinos poznavanju procesa hrvatske nacionalne integracije na rubnom, istarskom prostoru i poticaj budućim istraživanjima.

MIHOVIL DABO